

ВІДГУК

офіційного опонента Кавун Лідії Іванівни, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри української літератури і компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького про дисертацію **Черниш Анни Євгеніївни «Епічна творчість С. Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі»**, подану до захисту на здобуття ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література (Луцьк, 2023)

Культурологічна перекодифікація, яка характеризує сьогодення, значною мірою відбивається в політичних ситуаціях, у дискусіях навколо подальших перспектив національних держав, перегляду ролі, яку література (нарратив) відігравала у їх формуванні в минулому. Зайве наголошувати, що в умовах сучасної російсько-української війни, яка, по суті, є екзистенційним протиборством добра і зла та водночас боротьбою українців за збереження національної ідентичності, за незалежність, боротьбою проти російського поневолення, відбуваються неминучі трансформації на глибинних рівнях і в художньому просторі.

У постколоніальних українських романах, які вийшли у світ упродовж 1990-х і пізніше, формуються особливі канони, що задають нові нарративні історії, у яких реальне й вигадане, свідоме й міфологізоване, локальне і глобальне існують на однакових правах. Найзначніші твори останніх років підтверджують зазначені вище тенденції. Це романи Василя Шкляра «Чорний ворон» (2009), Володимира Лиса «Століття Якова» (2010), Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» (2011), Тані Малярчук «Забуття» (2016), Софії Андрухович «Амадока» (2020), Ірен Роздобудько «Фаріде» (2021) і «Неймовірна. Ода до радості» (2022) та ін. Однією із форм трансформації романного жанру є сучасне життя, з'ява нових об'єктів та нового мислення, які спричинюють і нову тематику. Нові модальності різних аспектів буття потребують переосмислення взаємозв'язку між сучасним і минулим й актуалізують проблеми історії, пам'яті й ідентичності.

Чи не найвиразніше виявляє зміну модальності постколоніального роману Степан Процюк, у творах якого досить помітними є ідеї антиколоніалізму, травмованості людини советською ідеологією, відчуженості її у глобалізованому світі. Романи письменника – «Інфекція», «Тотем», «Руйнування ляльки», «Десятий рядок», «Травам не можна помирати», «Під крилами великої Матері», «Пальці поміж піском», «Троянда ритуального болю: Роман про Василя Стефаніка», «Маски опадають повільно: Роман про Володимира Винниченка», «Чорне яблуко: Роман про Архипа Тесленка» – літературознавці характеризують як психоаналітичні й такі, що нерідко висвітлюють для читача шлях до відкриття його унікальної індивідуальності, допомагають реципієнту пізнати самого себе й самореалізуватись тут і тепер. Формозміст художніх творів автора «матеріалізує спогад Реального» (Браха Л.Еттінгер) і працює на відновлення історичної пам'яті українців, самототожності людини, виконує психотерапевтичну функцію оздоровлення травмованої психіки і знімає психологічну напругу. Згідно з висловлюванням Жака Лакана, саме про певну важливу зустріч із реальністю «ідеться в тому, що відкрив психоаналіз – про побачення, на яке нас повсякчас кличуть, із реальністю, що ховається». Тому аналіз текстів Степана Процюка крізь призму психоаналізу є органічним і доцільним та постає орієнтиром того, що ми хочемо розвивати.

Актуальність дослідження Анни Черниш – очевидна, оскільки віддзеркалює прикметні для сучасної науки тенденції і, вписуючись у трансгресивний вимір постколоніальної думки, спонукає читачів до спроби пошукати відповідь на означену проблему поза межами усталених навичок мислення та заохочує до початку літературознавчих рефлексій над архітектонікою української ідентичності в добу постсучасності.

Важливість докторської дисертації вбачаємо й у тому, що тема її є складником науково-дослідної теми кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Шляхи розвитку української літератури XVII – XXI ст.», яку затверджено на засіданні

вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 12 від 30 червня 2021р.).

Не викликає сумнівів **наукова новизна дослідження**. Пропонована для опонування робота є вагомим внеском у розвиток літературознавчих студій щодо постколоніального прочитання епічної творчості С. Процюка і розвитку психоаналітичного дискурсу в українському мистецтві слова. Найбільш суттєвими і важливими здобутками, які одержала Черниш Анна особисто й характеризують новизну її дисертації, є такі: уперше в українському літературознавстві на широкому фактичному матеріалі здійснено комплексне дослідження творчості Степана Процюка як сегмента цілісного літературного процесу в контексті психоаналізу; висвітлено теоретичні питання типологічних зв'язків літературознавства й психоаналізу та з'ясовано психоаналітичні коди інтерпретації художньо-літературного твору, систематизовано методи, прийоми та засоби психоаналізу, що продуктивно впливають на формування психоаналітичноцентричних творів художньої літератури, також охарактеризовано етапи розвитку психоаналітичного дискурсу в українській літературі.

Уперше у вітчизняному літературознавстві творчість Степана Процюка розглянуто як цілісну художню систему, а її інтерпретацію здійснено за допомогою доцільного та адекватного **методологічного інструментарію**. Звертаємо увагу на той факт, що наукова проблематика розглянута із застосуванням як традиційно-усталеного підходу до вивчення художнього твору як мистецького феномену, так і з урахуванням новітніх літературознавчих методологій. Авторка чітко вмотивовує логіку застосування інструментарію психоаналітичного методу в поєднанні з постколоніальним аналізом. Визначальним у методології став системно-цілісний підхід до вивчення розвитку психоаналітичного дискурсу в українській літературі та його ролі в моделюванні нового культурного простору. Доцільним також є застосування принципів біографічного, рецептивного, герменевтичного аналізу, архетипної критики, інтертекстуальної інтерпретації, наратологічної методології.

Структура дослідження чітка, продумана і відображає орієнтацію Анни Черниш на багатоаспектність аналізу, його ґрунтовність і повноту. З метою ознайомлення зі змістом та результатами дисертації на її початку подано анотації державною й англійською мовами, де дисертантка стисло представила результати дослідження із зазначенням наукової новизни. Зміст віддзеркалює тему, сформульовані положення обґрунтовані з опертям на науково-теоретичні та методологічні засади; сучасні тенденції літературного процесу; потенціал їх в контексті глобалізаційних змін.

Достовірність забезпечена належною теоретико-методологічною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць (список використаних джерел налічує 365 найменування, із них 71 – іноземними мовами), що свідчить про змістовний аналіз проблеми, підтверджує наукову об'єктивність і компетентність дослідниці.

Вихідні положення (завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічна основа дослідження, наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи й ін.) визначені у **вступі** з опертям на мету, виважені, логічно взаємопов'язані, обґрунтовані.

Черниш А.Є. вибудувала науковий пошук таким чином, щоб не оминати увагою жодного важливого складника досліджуваного явища. Вона вповні скористалася своїми професійними можливостями і запропонувала сучасне постколоніальне прочитання творчого доробку Степана Процюка, що дало змогу побачити творчість письменника в контексті і плідної художньої традиції, і нетрадиційної психоаналітичної інтерпретації. Це є принципово важливим, оскільки проза Степана Процюка є унікальним об'єктом для сучасного психоісторичного дослідження. І цей аспект творчості письменника залишився поза увагою вітчизняних літературознавців.

У першому розділі «**Теоретико-методологічний дискурс психоаналізу: проєкція на літературу**» узагальнено й систематизовано історію філософських, методологічних і теоретичних інтерпретацій психоаналізу. Авторка зокрема детально аналізує наукові концепції психоаналізу як психотерапевтичної

методології, при цьому акцентує відмінність між клінічним та прикладним психоаналізом. Варто зазначити, що у різноманітних концепціях та ідеях, висловлених дослідниками психоаналізу, Анна Черниш апелює саме до історії питання, проблеми власне вивчення прикладного психоаналізу, «що знаходить широке застосування клінічних психотерапевтичних досягнень в інших галузях – філософії, культурології, історії, філології, політології тощо» (С. 36). Також ґрунтовною є систематизація методів, прийомів та засобів психоаналізу, що продуктивно впливають на формування психоаналітичноцентричних творів художньої літератури.

Дослідниця достатньо переконливо, розлого і достовірно з'ясовує поняття психіки, несвідомого (З. Фройд), архетипу, колективного та індивідуального несвідомого (К. Г. Юнг), психозу, неврозу, комплексу (К.Горні), любові, образи (Е.Фромм), травми (К. Шрайдер), що у структурі художніх творів виступають засобами сюжетотворення, мотивами і т. ін. *Щоправда, розглядаючи психоаналіз З.Фрейда, Анна Черниш фокусує дослідницьку оптику більше на двох його теоретичних складниках, а саме: на несвідомому і сновидінні. Деяко замало уваги приділено третьому складнику зазначеного вчення – дитячій сексуальності, – яке, по суті, переросло у твердження, що сублимована (перетворена) статева енергія є джерелом творчої активності людини. Однак без урахування цього третього складника психоаналіз Фрейда втрачає цілісність.*

Важливим для подальшого розгортання дослідження є другий розділ **«Психоаналітичний дискурс української літератури: витоки, персоналії, конструкти»**, що охоплює три підрозділи, у яких Анна Черниш, аналізуючи значний фактичний матеріал (творчість письменників різних періодів історії української літератури – Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, А.Кримського, І. Франка, Лесі Українки, О.Кобилянської, М. Коцюбинського, В.Стефаника, М.Хвильового, В.Петрова, В. Підмогильного, В. Винниченка, Т.Осьмачки, Ю.Андруховича, О. Забужко, С. Жадана, О. Жупанського, Ю. Іздрика, Олеся Ульяненка та ін.), виокремлює основні етапи розвитку літературного психоаналітичного дискурсу в Україні, обґрунтовує психоаналітичні коди

інтерпретації української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., з'ясовує психоаналітичні тенденції прозопису С.Процюка, оприявлені у його есеїстиці та ранній епічній творчості.

При цьому Анна Черниш демонструє глибоку і фахову інтерпретацію багатьох текстів першорядних українських письменників і зокрема есеїстики С.Процюка – збірки «Канатохідці» (2007), «Аналіз крові» (2010), «Тіні з'являються на світанку» (2011), «Трикутник» (2013), «Відкинуті і воскреслі» (2020), «Гіркий світ, солодкий світ» (2021), розлого й системно висвітлює його письменницький поступ, творчу лабораторію митця, зокрема історико-літературні, світоглядні аспекти.

Третій (**«Текстуалізація неврозів в епічній творчості С. Процюка»**) і четвертий (**«Психопатичний дискурс творів із психоаналітичною домінантою С. Процюка»**) розділи безпосередньо присвячені аналізу тематично-проблемного змісту власне художніх текстів письменника у річищі психоаналізу. Тут авторка, застосовуючи інструментарій постколоніального, психоаналітичного аналізів досліджує характерологічні аспекти психобіографічних романів «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко» як психоделій, представлених «художніми версіями життя відомих українських письменників Василя Стефаника, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка» (С. 236).

Вдаючись до справжнього наукового пошуку нових підходів до вивчення питання, із залученням значних літературознавчих джерел, дослідниця розглядає патомеханізми психічної деструкції в романах С.Процюка «Тотем» і «Руйнування ляльки», скрупульозно й детально аналізує проблематику роману «Інфекція», зокрема апелює до трансмісії батьківської травми у психології дітей як чинника невротизації.

Важливо підкреслити, що авторка, узагальнюючи досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників, застосовує можливості психоаналітичного тлумачення проблеми пам'яті та ідентичності як конструктів психопатичного дискурсу в романах С. Процюка “Десятий рядок”, “Під крилами великої Матері”, “Травам не

можна помирати”». Дослідниця зауважує, що обрані для аналізу твори демонструють викривлену історію, приховані факти політики сталінської диктатури, голодомор, геноцид, лінгвоцид, культуроцид, розстріляне відродження цвіту української нації, характеризуються подоланням антиколоніального досвіду, присутньо нюансують психоаналітичні координати творів і спричинюють створення механізму оповіді, щоб подолати процеси забуття, замовчування, приховування, витіснення, заперечення болісних травматичних подій як окремо взятого персонажа, так і нації загалом.

Усі положення дисертації добре аргументовані, розділи й підрозділи щільно насичені інформацією, вони відтворюють багатомірний теоретичний та історико-літературний портрет мистецької доби ХХ-ХХІ ст.

Чітко вибудовані висновки до розділів і загальні висновки, у яких справді сфокусовані найвагоміші наукові результати.

Позитивним також вважаю адекватне жанру дисертації мовлення, грамотне і термінологічно виважене.

Цікава й оригінальна студія пошукового характеру, теж за визначенням, не може не викликати дискусію. Я її вже почала раніше. А тут лише додам кілька локальних зауваг.

1.Пані Анна Черниш у дисертації доводить, що «психотерапевтичну методологію клінічного психоаналізу цілком доречно використовувати в прикладному психоаналізі в процесі інтерпретації творів літератури, що, як і медичні справи, історії хвороб, акцентуаційні випадки патології поведінки пацієнтів, можуть сприйматися за широку й ефективну лектуру для психоаналітичного студювання неусвідомленого, виробляючи власну методіку психоаналітичної літературної інтерпретації» (С. 38).

Однак не варто забувати, що літературознавець, як правило, не має медичної освіти і через це деякі нюанси психотерапії залишаються поза сферою його філологічних знань. Він має справу з художнім твором, який «хоч і виростає з людської психіки (все, що є в культурі, походить звідти), є чимось іншим, самодостатнім, таким, що існує за своїми законами» (Марія Моклиця). Свого часу

К.-Г. Юнг також застерігав від необачного застосування власне медичних підходів до аналізу художньо-літературного твору. Потенційні можливості психоаналітичної літературної інтерпретації доволі широкі, але не потрібно надмір захоплюватися методологією саме *клінічного* психоаналізу.

2. Дослідниця дещо поверхово висвітлила присутні психоаналітичні засновки власне у стилі літератур періоду порубіжжя, які були вражені «неврозом, вибухом інстинктів, що шукають для оправдання свого існування нової культурної програми», поступово уклавшись у розлогу й доказову теорію українського модернізму як сприятливого художнього фундаменту для інтеграції психоаналізу. Дисертація лише виграла б, якби її авторка проаналізувала стильові течії модернізму із позицій психоаналізу як допоміжного аспекту поглибленого структурно-композиційного і стильового розуміння імпресіоністичних, сюрреалістичних, експресіоністичних, неоромантичних та ін. творів.

3. Дисертантка слушно зауважує, що «українська література перехідної доби активно продукує відповідний травматичний наратив із акцентуацією на мові або частіше безмовності, мовчанні, неусвідомленому...» (С. 82). Тут було б доречне покликання на монографію польської літературознавиці А. Матусяк «Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою» (2020), яка залишилась поза увагою дисертантки.

4. У дисертації застосовано постколоніальний метод дешифрування текстів, але у вступній частині роботи не зазначено його теоретиків, також у списку використаних джерел відсутні покликання на праці класиків постколоніалізму – зарубіжних літературознавців Франца Фанона, Едварда Саїда, Гаятрі Чакраворті Співак та Гомі Бгабга.

Дисертація пройшла достатню апробацію на міжнародних і всеукраїнських конференціях, а її основний зміст висвітлено у 38 публікаціях: у 2 статтях у періодичних виданнях інших держав, у 21 статті – у фахових виданнях України, у 3 публікаціях, що входять до наукометричних баз Scopus та Web of Science, у 2 розділах закордонних монографій.

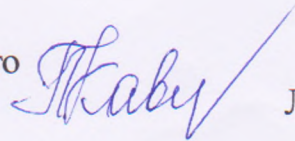
Крім теоретико- та історико-літературного значення дисертація А.Є.Черниш матиме й безсумнівний практичний сенс. Це фундаментальна праця, у якій узагальнено значний літературознавчий матеріал із постколоніального прочитання творів Степана Процюка та теорії й історії розвитку психоаналізу в українській літературі, що збагатить лектуру філологів усіх рівнів.

Вважаю, що робота «Епічна творчість С. Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі» за змістом, структурою та оформленням є самостійним, методологічно й теоретично обґрунтованим, виконаним на належному фаховому рівні, завершеним науковим дослідженням, у якому продумано і втілено цікаву авторську ідею, яка надалі безперечно знайде своїх послідовників.

Автореферат цілком засвідчує логічну структуру, основні ідеї дисертації, дотримання авторкою внутрішньої логіки презентованого дослідження, науковий та інтерпретативний хист Анни Черниш.

Зміст і форма дисертації «Епічна творчість С. Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі» відповідає профілю спеціалізованої Вченої ради Д 32.051.10, вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її авторка, Черниш Анна Євгенівна, заслуговує на надання наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

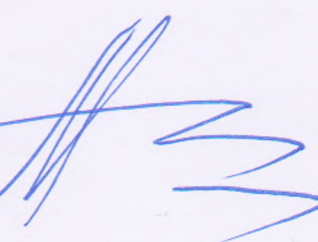
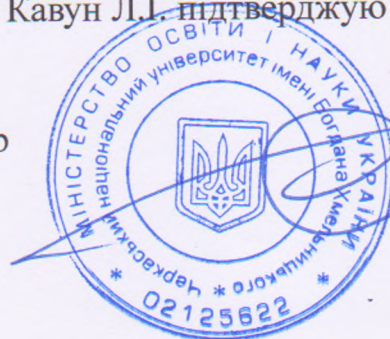
Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
та компаративістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького

Л.І.Кавун

Підпис професора Кавун Л.І. підтверджую

Перший проректор

В.М.Мойсієнко